

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΠΩΣ Ο ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ ΕΝΤΕΙΝΕΙ ΤΗΝ ΟΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ

Δέσποινα Σπανούδη

Ομιλία στην εκδήλωση, «Καπιταλισμός και κλιματική κρίση», Νομική Αθηνών, 9/10/2019

Change the system not the climate είναι ένα αντιπροσωπευτικό σύνθημα των κινητοποιήσεων για την κλιματική αλλαγή, που αποδίδεται στην καταστροφή του περιβάλλοντος με την ακραία ρύπανση, την εξάντληση των φυσικών πόρων, την απώλεια δασών και βιοποικιλότητας, την αποσταθεροποίηση των οικοσυστημάτων. Συνδέεται επίσης με τη συνεχιζόμενη αλματώδη αύξηση της παγκόσμιας ζήτησης ενέργειας, που το ίδιο το σύστημα επιβάλλει αντιμετωπίζοντας την ενέργεια ως χρηματιστηριακό αγαθό. Αξιοποιώντας το γεγονός ότι στις σύγχρονες κοινωνίες το αφήγημα της ανάπτυξης δεν ορίζεται με όρους ευημερίας (που περιλαμβάνει το περιβάλλον, την υγεία, την παιδεία, τον ελεύθερο χρόνο, τον πολιτισμό, τη δημοκρατία, την ισότητα, την κοινωνική συμμετοχή κλπ) αλλά με όρους οικονομικής μεγέθυνσης, συσσώρευσης και αύξησης της κατανάλωσης. Όταν λοιπόν ζητάμε να αλλάξει το σύστημα εννοούμε το σύνολο της λειτουργίας του και όχι κάποια λάθη, αποκλίσεις ή υπερβολές, που θα μπορούσαν να διορθωθούν. Από την άλλη πλευρά, η παραδοχή του κινδύνου της κλιματικής αλλαγής από κυβερνήσεις, διεθνείς οργανισμούς ακόμη και πετρελαϊκές, κινδυνεύει να την καταστήσει μια ακόμη διακοσμητική έννοια, ένα γράμμα κενό, πλάι στις εκφράσεις «βιώσιμη ανάπτυξη», «ανάπτυξη με προστασία του περιβάλλοντος», «καταπολέμηση της παγκόσμιας φτώχειας» κλπ ή/και άλλοθι για μέτρα, πολιτικές και παρεμβάσεις στην κατεύθυνση της κερδοσκοπίας, όπως το χρηματιστήριο ρύπων.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η απελευθέρωση της αγοράς ενέργειας στην Ευρώπη που ξεκίνησε από την δεκαετία του 1990. Η κλιματική αλλαγή αποτέλεσε το άλλοθι ώστε να χρησιμοποιηθούν οι ΑΠΕ ως όχημα για τη μετάβαση στην ελεύθερη αγορά. Με την επίκληση της κλιματικής αλλαγής η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ενέργειας, από την μία πλευρά επέβαλε την οικονομική στήριξη και την, με κάθε τρόπο, διευκόλυνση των ΑΠΕ και, από την άλλη, προώθησε να είναι ιδιωτικές επενδύσεις και όχι δημόσιων ή κοινωφελών οργανισμών, αυτοδιοίκησης κλπ.

Το παράδειγμα της Ελλάδας

Στην Ελλάδα η συμμόρφωση με τις κατευθύνσεις για την απελευθέρωση της αγοράς ενέργειας συντέλεσε σε ένα κερδοσκοπικό αλαλούμ. Με αποτέλεσμα στον τομέα της ηλεκτροπαραγωγής να εκτιναχθεί η εγκατεστημένη ισχύς, που στις δύο τελευταίες δεκαετίες υπερδιπλασιάστηκε. Οι νέες αιτήσεις και αδειοδοτήσεις που συνεχίζονται φτάνουν σε πολλαπλάσια αύξηση. Η απουσία σχεδιασμού και η αντιμετώπιση της ενέργειας ως εμπορευματικού αγαθού, έχουν ως αποτέλεσμα να αυξάνουν οι εκπομπές παρά την εγκατάσταση ολοένα και περισσότερων μονάδων ΑΠΕ. Παράλληλα, τόσο η τεχνολογία που επιλέχθηκε για την εκμετάλλευση των ΑΠΕ όσο και ο τρόπος εφαρμογής, δημιούργησαν νέα προβλήματα. Πρόκειται κυρίως για μεγάλα αιολικά σε κορυφογραμμές, παρθένα μέρη, δάση και ευαίσθητα οικοσυστήματα με τέτοιο τρόπο και σε τέτοια κλίμακα ώστε το συνολικό οικολογικό τους αποτύπωμα να εκτιμάται ότι υπερβαίνει τις όποιες ωφέλειες. Οι τεράστιες ανεμογεννήτριες επεκτείνονται παντού μαζί με νέες λιγνιτικές μονάδες και πεδία εξόρυξης, ένα πλήθος νέων ιδιωτικών μονάδων ηλεκτροπαραγωγής με φυσικό αέριο, φράγματα σε μεγάλους ποταμούς αλλά και στα υδατορέματα, φωτοβολταϊκά σε αγροτικές εκτάσεις.

Τα τελευταία χρόνια προωθείται ως εθνικός στόχος η μετατροπή της χώρας σε ενεργειακό «κόμβο» για τη διέλευση διακρατικών αγωγών μεταφοράς υδρογονανθράκων -κυρίως, φυσικού αερίου- (TAP, IGB, IGI, EastMed, South Stream κλπ.) και καλωδίων μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας

(Ευρασιατικός διασυνδεδημένος αγωγός), για την τροφοδοσία των ισχυρών βιομηχανικών χωρών της Ευρώπης.

Το τελευταίο success story αφορά την παραχώρηση τουλάχιστον του 1/3 της χερσαίας και θαλάσσιας επικράτειας σε πετρελαϊκές για έρευνες και εξόρυξεις υδρογονανθράκων, με διάρκεια ως 42 έτη: 7 χρόνια για έρευνα + 25 (+5, +5 παράταση) για εξόρυξη.

Τι παραχωρείται και σε ποιους

Η Ήπειρος, η Αιτωλοακαρνανία, η Πάτρα και η ΒΔ Πελοπόννησος, όλο το Ιόνιο και οι θάλασσες της Κρήτης, παραδίδονται με συμβάσεις παραχώρησης για έρευνα και εξόρυξη πετρελαίου. Στις 21 Σεπτεμβρίου αναρτήθηκε ΣΜΠΕ για νέα παραχώρηση νότια της Κρήτης σε κοντινή απόσταση από τη Γαύδο.

Οι πετρελαϊκές εταιρείες που - με διάφορα κοινοπρακτικά σχήματα - μετέχουν, είναι μεγάλοι παίκτες με παρουσία σε δεκάδες χώρες και πλούσιο ιστορικό σε περιβαλλοντικά εγκλήματα, παραβιάσεις δικαιωμάτων και φοροαποφυγή. Πρόκειται για τη γαλλική Total, την αμερικάνικη ExxonMobil, την ισπανική Repsol. Επίσης, τα Ελληνικά Πετρέλαια, η Energean Oil & Gas (Πρίνος). Αρχικά και η ιταλική Edison που στη συνέχεια το χαρτοφυλάκιο της στην Ελλάδα το απέκτησε η Energean.

Μεθοδεύσεις και Προνόμια

1. Η πρώτη μεθόδευση αφορούσε την απουσία ενημέρωσης τόσο των τοπικών κοινωνιών όσο και της ελληνικής κοινής γνώμης. Ένα θέμα που πρόκειται να αλλάξει ριζικά το παραγωγικό μοντέλο, το περιβάλλον, τη στρατηγική της χώρας, δεν απασχόλησε όλα τα προηγούμενα χρόνια καθόλου το δημόσιο διάλογο.

Για παράδειγμα η Ήπειρος, είναι μια από τις λιγότερο ανεπτυγμένες περιφέρειες και ταυτόχρονα η περιβαλλοντικά καθαρότερη και πλέον ανέγγιχτη περιφέρεια της Ένωσης (με δεκάδες περιοχές Natura 2000 και Καταφύγια Άγριας Ζωής, 2 Εθνικούς Δρυμούς, 3 Εθνικά Πάρκα, 1 Περιοχή Ramsar, παραδοσιακούς οικισμούς, ποτάμια κτλ). Δεσμεύεται σε μια μακροχρόνια προοπτική μετατροπής της σε βαριά βιομηχανική, πετρελαιοπαραγωγό περιοχή. Οι τεράστιες σημασίας αυτές αποφάσεις, που προβλέπεται να επηρεάσουν την ζωή, την οικονομία και την εικόνα των περιοχών για ολόκληρες γενεές, αν όχι για πάντα, δεν έτυχαν καμίας ουσιαστικής διαβούλευσης με την τοπική κοινωνία.

2. Οικονομικά προνόμια. Όλες οι συμβάσεις παραχώρησης προβλέπουν ελάχιστα και αμφίβολα οφέλη για το δημόσιο. Πρόκειται για μισθώματα που εξαρτώνται όχι τόσο από τις εκτάσεις που δεσμεύονται αλλά κατά κύριο λόγο από την παραγωγή και τα έξοδα του μισθωτή και για φόρο (επί των κερδών όπως και όποτε υπολογιστούν) μόλις στο 20%, στην κατώτατη δηλαδή κλίμακα της φορολογίας εισοδήματος. Ας σημειωθεί ότι ο Πρίνος μετά από 4 δεκαετίες έχει αποφέρει μηδαμινά έσοδα στο ελληνικό δημόσιο. Καμία δέσμευση και περιορισμός δεν υφίσταται για την πρόσληψη εγχώριου δυναμικού ή για την αγορά υπηρεσιών, υλικών, εξοπλισμού κλπ από την εγχώρια αγορά.

3. Αποκλειστικό δικαίωμα: Οι εταιρείες έχουν την υποχρέωση να πωλούν πετρέλαιο στο δημόσιο μόνο όταν διαγράφεται κίνδυνος πολέμου ή κατάσταση έκτακτης ανάγκης.

4. Προνόμια στην περιβαλλοντική αδειοδότηση και τον έλεγχο που επί της ουσίας ανατίθεται στις ίδιες τις εταιρείες. Εκπονούνται Στρατηγικές Μελέτες που αφορούν γενικά κείμενα με πανομοιότυπες κατευθύνσεις. Στη φάση των ερευνών εκπονείται ένα «Σχέδιο περιβαλλοντικής δράσης» καθώς οι έρευνες θεωρούνται ότι δεν έχουν σημαντικές επιπτώσεις. Ωστόσο μόνο στο «οικόπεδο» των Ιωαννίνων προβλέπονται 11.500 ερευνητικές γεωτρήσεις και σεισμικές έρευνες με χρήση εκρηκτικών σε συνολικό μήκος 575 χιλιομέτρων ενώ στις υποθαλάσσιες έρευνες υπάρχουν σοβαρές επιπτώσεις στη θαλάσσια ζωή και τον πυθμένα. Στην φάση της εξόρυξης προηγείται ΜΠΕ

και Ειδική Οικολογική Μελέτη αν πρόκειται για περιοχή NATURA. Η παρακολούθηση και ο έλεγχος της εφαρμογής τους θα γίνεται από τις ίδιες τις εταιρείες που θα συστήσουν δικές τους ... μονάδες περιβάλλοντος.

5. Το τελευταίο αναπτυξιακό πολυνομοσχέδιο, προβλέπει τη δυνατότητα υπαγωγής των επενδύσεων σε καθεστώς ενίσχυσης σε κατηγορίες έργων, που μέχρι τώρα δεν επιτρέπονταν, όπως εξορύξεις και υποστηρικτικές δραστηριότητες για την άντληση πετρελαίου και φυσικού αερίου.

Το “success story” της καταστροφής

Ποιες είναι οι άμεσες επιπτώσεις

1. Το αν θα εντοπιστούν υδρογονάνθρακες, αν τα κοιτάσματα θα είναι σημαντικά και αν τελικά θα εξορυχθούν δεν είναι καθόλου βέβαιο. Ο ίδιος ο πρόεδρος της ΕΔΕΥ (Ελληνική Διαχειριστική Εταιρεία Υδρογονανθράκων) χαρακτήρισε «μακρινό όνειρο» για την Ελλάδα τις εξορύξεις¹. Τα αποδεδειγμένα κοιτάσματα ή αυτά για τα οποία υπάρχουν ενδείξεις μέχρι σήμερα είναι μικρά. Επιπλέον σε περιοχές όπως ο Δ. Πατραϊκός Κόλπος και στις περιοχές νότια και νοτιοδυτικά της Κρήτης, οι εξορύξεις προβλέπονται σε μεγάλα βάθη. Ο μέσος όρος βάθους νερού σε αυτές τις περιοχές ξεπερνά τα 2.500 μέτρα και σε πολλές περιπτώσεις είναι γύρω στα 3.500 μέτρα. Η τεχνολογία για γεωτρήσεις σε τόσο μεγάλα θαλάσσια βάθη προβλέπεται να είναι διαθέσιμη σε χρονικό ορίζοντα τριετίας οπότε και θα ληφθούν οι αποφάσεις από τις εταιρείες για την πραγματοποίηση ή μη ερευνητικών γεωτρήσεων. Ακόμη όμως και σε μικρότερα βάθη, όπως στο Κατάκολο, όπου θεωρητικά βρίσκεται πλέον στη φάση εξόρυξης, στην ετήσια αναφορά της τον Απρίλη 2019, η εταιρεία δηλώνει πως «Η κυβέρνηση ήδη έχει παραχωρήσει άδεια εκμετάλλευσης για 25 έτη, αν και η Energean δεν έχει καμία δέσμευση στην περιοχή». Το Κατάκολο ωστόσο περιλαμβάνεται στο χαρτοφυλάκιο της Energean στο χρηματιστήριο και θα συνεχίσει να αποδίδει, ως τμήμα ενός δυναμικού κύκλου εργασιών. Το μέλλον της περιοχής, για τις επόμενες δεκαετίες, θα καθορίζεται από τη μόνιμη απειλή της εξόρυξης που θα εξαρτηθεί από το πως θα επηρεάσουν τα διεθνή χρηματιστήρια τις αποφάσεις της Energean και από το αν θα καταλήξει στο χαρτοφυλάκιο κάποιας άλλης εταιρείας. Μια από τις συνέπειες της «οικοπεδοποίησης» του 1/3 της επικράτειας της χώρας, με σκοπό την εξόρυξη υδρογονανθράκων είναι η ομηρεία των τοπικών κοινωνιών, από τους ενεργειακούς κολοσσούς, σαν εργαλεία στα χρηματιστηριακά τους παιχνίδια².

2. Ανεβαίνει το θερμόμετρο στην Ανατολική Μεσόγειο

Οι πετρελαϊκοί κολοσσοί και το λόμπυ τους, ευθύνονται όχι μόνο για την κλιματική απορρύθμιση αλλά τη διαφθορά πολιτικών και κυβερνήσεων και δεκάδες αιματηρούς πολέμους, πρόσφατα και στη Μεσόγειο, τη Λιβύη, τη Συρία, το Ιράκ. Στη χώρα μας, ταυτόχρονα με τις πρώτες προσπάθειες εξόρυξης στην Κύπρο, ξεκίνησε η όξυνση των σχέσεων με την Τουρκία, η αύξηση των εξοπλισμών και η προσπάθεια προσεταιρισμού της έξωθεν προστασίας με αύξηση των εξαρτήσεων και της υποτέλειας.

Ποιες είναι οι επιπτώσεις στην φάση της εξόρυξης

1. Τα οικονομικά οφέλη τουλάχιστον στο ορατό μέλλον προβλέπονται εξαιρετικά περιορισμένα και σε κάθε περίπτωση δεν θα αποδώσουν παρά ένα ασήμαντο ποσοστό των φορολογικών εσόδων σε σύγκριση με τις δραστηριότητες που απειλούν όπως π.χ. ο τουρισμός που συνεισφέρει περίπου τα 7 από τα 40-45 δις των φορολογικών εσόδων. Σε κάθε περίπτωση δεν θα επαρκούν για τις αυξημένες δαπάνες για την άμυνα, τα δημόσια συνοδευτικά έργα και υποδομές, την αντιμετώπιση έστω και μέρους των επιπτώσεων στην υγεία και το περιβάλλον.

2. Τα κέρδη δικά τους, οι ζημιές σε εμάς Από την άλλη πλευρά, τοξικά αέρια και απόβλητα, ρύπανση των νερών και της θάλασσας, αποψίλωση δασών, αλλοίωση τοπίων, αύξηση της

σεισμικότητας, καθιζήσεις, καταστροφή γεωργικής γης είναι οι επιπτώσεις από την «κανονική» λειτουργία των μονάδων εξόρυξης. Σε περίπτωση ατυχημάτων - που έχουν ακόμη μεγαλύτερες πιθανότητες όταν πρόκειται για υποθαλάσσιες γεωτρήσεις, ή όταν αυξάνονται οι θαλάσσιες μεταφορές - οι επιπτώσεις στο περιβάλλον, την υγεία, την αγροτική παραγωγή, την αλιεία και τον τουρισμό θα είναι ανυπολόγιστες. Και θα τις πληρώσουμε εμείς και όχι η Total, η Repsol, η Energian, η Exxon Mobil ή ο Λάτσης.

3. Το πετρέλαιο δεν φέρνει την ευτυχία: Χώρες και περιοχές που βάσισαν την οικονομία τους στις εξορύξεις, έχουν από τους χαμηλότερους δείκτες δημοκρατίας, υγείας, ποιότητας περιβάλλοντος, εκπαίδευσης και τους υψηλότερους σε διαφθορά, ανεργία, φτώχεια, ανισότητες, βία και συγκρούσεις. Με την εξαίρεση λίγων ισχυρών και προηγμένων όπως οι ΗΠΑ, ο Καναδάς, η Αυστραλία και η Νορβηγία, όλες οι υπόλοιπες χώρες σημαντικής παραγωγής υδρογονανθράκων ακόμη και η Ρωσία ή η Κίνα έχουν πολύ χειρότερους δείκτες ευημερίας από την Ελλάδα. Όπως έχει αποδειχθεί στην πράξη, περιοχές που παράγουν πετρέλαιο, όπως στη γειτονική Ιταλία (Βασιλικάτα), αμέσως μετά την πρώτη περίοδο κατασκευής των μονάδων, υποφέρουν από οικονομικό μαρασμό, ασθένειες που σχετίζονται με την υποβάθμιση του περιβάλλοντος, απώλεια θέσεων εργασίας και τεράστιο κύμα μετανάστευσης.

Κλιμακώνονται οι αντιδράσεις και οι αντιστάσεις

Μέχρι τώρα η ελληνική κοινωνία ελάχιστα έχει ασχοληθεί με το θέμα. Οι πρώτες τοπικές αντιδράσεις ξεκίνησαν στην Ήπειρο, παράλληλα με τις πρώτες διερευνητικές γεωτρήσεις. Στα Γιάννενα έγιναν δύο μαζικές πανελλαδικές πορείες στις 3/6/2018 και στις 11/5/2019. Ενδιάμεσα έγινε πανελλαδική πορεία και στην Αθήνα στις 21/2/2019. Πρόσφατα έγινε η δεύτερη Πανελλαδική Συνάντηση Πρωτοβουλιών ενάντια στις εξορύξεις υδρογονανθράκων όπου εκτός από την αντίθεση στις εξορύξεις διατυπώθηκε και η ανάγκη συντονισμού και ανάληψης κοινών δράσεων. Οι πρωτοβουλίες και οι κινηματικές δράσεις δεν είναι ούτε ομοιόμορφες ούτε με το ίδιο περιεχόμενο. Έχουν δημιουργηθεί πρωτοβουλίες Αθήνας, Άρτας, Πρέβεζας, Ιωαννίνων, Κέρκυρας, Λευκάδας, Κεφαλονιάς- Ιθάκης, Ζακύνθου, Θεσπρωτίας, Ηλείας, Κυπαρισσιακού, Πάτρας, Χανίων και Κρήτης και συνεχίζουν να δημιουργούνται. Η αντίδραση στις εξορύξεις υδρογονανθράκων διατυπώθηκε ως αίτημα και στις πρόσφατες κινητοποιήσεις για την κλιματική αλλαγή, ενώ ενάντια στις εξορύξεις υδρογονανθράκων τοποθετείται και το σύνολο των περιβαλλοντικών φορέων και οργανώσεων.

Πετρέλαιο δε θέλετε, λιγνίτη δε θέλετε, αιολικά δε θέλετε.... Τι θέλετε;

Άξονες για μια ενεργειακή πολιτική των κινημάτων

Με βάση τις θέσεις της Πρωτοβουλίας Αθήνας ενάντια στις εξορύξεις υδρογονανθράκων

1. Να παραδεχτούμε ότι δεν υπάρχουν μαγικές λύσεις. Κάθε σύστημα παραγωγής και διανομής ενέργειας έχει επιπτώσεις, που μεγαλώνουν όσο μεγαλώνει η κλίμακα των έργων. Ταυτόχρονα η ανάπτυξη της τεχνολογίας δεν είναι κοινωνικά ουδέτερη, συνδέεται με επιχειρηματικούς σχεδιασμούς. Δεν είναι, για παράδειγμα, οι πηγές ενέργειας από μόνες τους ικανές να καθορίσουν το περιβαλλοντικό αντίκτυπο της χρήσης τους. Οι χώροι εγκατάστασης, το μέγεθος, ο αριθμός, η τεχνολογία, ο ενεργειακός σχεδιασμός και το σύστημα στο οποίο εντάσσονται, καθορίζουν το κατά πόσο η εφαρμογή τους είναι ήπια. Κεντρικό κριτήριο για να αποτιμήσουμε τις πολιτικές για την κλιματική αλλαγή είναι το κατά πόσο οδηγούν στη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου, δηλαδή τη συμβολή τους στην μείωση της ζήτησης ενέργειας, στην εξοικονόμηση μη ανανεώσιμων φυσικών πόρων, στην προστασία των δασών και των οικοσυστημάτων.

2. Στη διαδικασία μιας ουσιαστικής μετάβασης σε ένα μοντέλο χαμηλών εκπομπών, οι βασικές επιλογές αφορούν τη χρήση πραγματικά ανανεώσιμων πηγών ενέργειας και το τεράστιο

αναξιοποίητο «απόθεμα» της εξοικονόμησης ενέργειας. Σε όλη την οικονομική - παραγωγική δραστηριότητα, στη βιομηχανία, τις μεταφορές, την αγροτική-κτηνοτροφική παραγωγή, το αστικό περιβάλλον, τις χρήσεις γης και τη διαχείριση των απορριμμάτων.

3. Η κατοχύρωση της ενέργειας ως κοινωνικού αγαθού, παράλληλα με πολιτικές και πρακτικές αποκέντρωσης, κοινωνικού ελέγχου και συμμετοχής. Σε αυτά τα πλαίσια και χωρίς καμία αυταπάτη για την «αμεροληψία» των κρατών και των κυβερνήσεων, διεκδικούμε μεγαλύτερη ελευθερία στη χάραξη των πολιτικών στον τομέα της ενέργειας σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, η οποία έχει, ουσιαστικά, χαθεί στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών πολιτικών απελευθέρωσης των αγορών ενέργειας.

4. Εναλλακτική ενεργειακή πολιτική δεν νοείται χωρίς κοινωνική δικαιοσύνη με την έννοια της πρόσβασης όλων για την κάλυψη βασικών ενεργειακών αναγκών. Αυτοί που πληρώνουν το κόστος της “ανάπτυξης”, είτε είναι οι φτωχοί του ανεπτυγμένου είτε του τρίτου κόσμου, δεν πρέπει να πληρώσουν και το κόστος οποιασδήποτε μετάβασης.

5. Η όποια εναλλακτική πρόταση αφορά μια συνολική θεώρηση των πολιτικών για την ενέργεια, ως μέρους των γενικότερων πολιτικών για ένα ριζικό κοινωνικό –οικολογικό μετασχηματισμό. Η δυνατότητα αυτή περιορίζεται από το γεγονός ότι η αριστερά, η πολιτική οικολογία και, γενικότερα, ο αντισυστημικός χώρος δεν διαθέτουν σήμερα μια πειστική εναλλακτική. Θα κατορθώσουν νέα κινήματα να εμπνεύσουν την κοινωνία και να διαμορφώσουν ένα νέο όραμα; Αυτό είναι το στοίχημα τόσο απέναντι στην οικολογική κρίση όσο και στον καπιταλισμό.

¹<https://www.tovima.gr/2019/06/19/finance/ioannis-mpasias-makrino-oneiro-oi-eksorykseis-ydrogonanthrakon-gia-tin-ellada/>

²<http://ath-stop-mining.blogspot.com/2019/08/blog-post.html>

* Η Δέσποινα Σπανούδη είναι μέλος της Πρωτοβουλίας Αθήνας ενάντια στις εξορύξεις υδρογονανθράκων.